



Олеся Бріцина

### Декілька міркувань про місце еротичного в народній культурі

Негативне ставлення значної частини українських фольклористів до вивчення еротичного фольклору цілком відповідне до ступеню обізнаності наукової громади з характером матеріалу [Folklore de l'Ukraine 1898, 1901, 1902; Сулима 2001; Красиков 2003]. Завжди маргінальна, ця тема й нині вимагає обстоювання своїх прав на дослідження. До репліки про цю царину народного світогляду, відбиту фольклором, спонукає цілком обґрунтоване занепокоєння частини інтелектуалів неповнотою національної культури в різних її сферах, оскільки приналежність еротичного фольклору до сфери культури, а не до сфери природи, видається нам безсумнівною.

З огляду на багатовимірність питання вдамося до тезового викладу, щоб окреслити бодай найважливіші його аспекти.

**Приналежність еротичного компоненту до сфери культури.** З цього приводу висловлено вже доволі багато слухних міркувань, що доводять недоцільність вилучення з наукових студій матеріалу, вкрай інформативного для культурно-антропологічного аналізу. Варто лише згадати дослідження М. Бахтіна, що заклали підвалини нового розуміння сміхової культури з притаманною їй апеляцією до тілесного “низу” [Бахтин 1990], літературознавчі розвідки М. Яценка, С. Павличко та багатьох інших, що відкрили

нові аспекти розуміння творчості І. Котляревського, представників українського модернізму та культури початку ХХ ст. [Яценко 1977; Павличко 1999, Павличко 2000], глибокі дослідження з питань обрядової символіки та семантики сексуальних мотивів та образів у фольклорі [див. численні розвідки у збірці: Топорков 1996] тощо. До наукової аргументації цих досліджень можна додати хіба лише те, що основним мотивом вилучення еротичного фольклору з царини наукового розгляду є погляд на нього крізь призму його тематики, яка видається неприпустимою для оприлюднення. Водночас особливістю дослідницького інтересу до предмета є не зображені текстами реалії, а їхній внутрішній зміст, семантика та характер зіставлень і протиставлень, що існують між певними образами та поняттями. Експлуатуючи відомий вислів про неприпустимість розглядання натюрмортів крізь призму якості зображених на них продуктів, зауважимо, що відмова від аналізу тих чи інших тем та мотивів, спровокована етичними міркуваннями, з наукової точки зору не виправдана. Семіотичний статус явищ та характер традиційних уявлень, пов'язаних з сексуальною сферою життя, є так само важливим предметом дослідження, як і інші сторони традиційного світогляду народу.

**Комплекс “меншовартості”.** “Цивілізація починає [виділення наше – О. Б.] з того, що встановлює численні заборони та обмеження у намаганні усунути якщо не з самого життя, то принаймні з мови, свідомості та публічної поведінки все те, що видається їй низьким, аморальним, некультурним” [Кон 1996: 12], проте з її розвитком уявлення про сферу чуттєвого ускладнюються і значною мірою табууються менш суворо. І що більше суспільство опирається проникненню заборонених тем у царину культури, тим менше воно виявляється готовим до зустрічі з реальним життям, до неминучих процесів демократизації культури, які, однак, не означають вседозволеності. Така позиція, що не дозволяє зрештою включити народну культуру до культури нації, не обмежуючи та не регламентуючи її певною мірою, стає однією із своєрідних ознак меншовартості і водночас продукує цю меншовартість. Наразі й відсутність усебічних досліджень національної культури у найрізноманітніших царинах відмежовує її від світового культурного процесу.

**”Висока” офіційна та “низька” побутова культура.** Це протиставлення викликане багатьма суспільно-політичними та історичними чинниками. Воно міцно закорінене у сучасній свідомості, що досі значною мірою відбиває візантійські етичні канони та естетичні стереотипи минулого. Подібно до низки інших явищ традиційної народної культури, зокрема, до її сміхового

начала, в якому також превалюють образи матеріально-тілесного характеру, певні особливості побутової культури народу в цілковитій відповідності до модернізованих норм нового часу розглядалися як “низькі” і протиставлялися “високим” формам мистецтва. Їхній образно-символічний код не міг бути повноцінно розкритий, оскільки вони розглядалися крізь призму невластивих їм осучаснених трактувань і через це видозмінювали своє питоме значення або й зовсім втрачали його в інтерпретаціях дослідників. Така ситуація була на різних етапах розвитку характерна для багатьох національних культур. Проте, якщо для сучасної етики певні аспекти цього протиставлення можуть залишатися актуальними, це не має перешкоджати науковому пошуку в даній сфері.

**Різностадіальність явищ традиційної культури** зумовлює наявність і співіснування в ній рис, народжених різними епохами. Через ті чи інші історичні обставини вони зберегли свою актуальність у нові часи і своєрідно осмислюються носіями.

Особливої уваги потребує розгляд співвідношення традиційних народних світоглядних стереотипів, відображених традиціями та ритуалами, та церковних етичних приписів (враховуючи властиву Україні відмінність у конфесійній приналежності жителів різних територій і наявність відповідних особливостей сексуальної етики, зумовлених цією обставиною). Якщо перші можуть сягати глибини віків і зазвичай несуть на собі відбиток властивої язичницькому світогляду “розкнутості”, то другі є значно пізнішими за походженням та за змістовим і символічним характером.

У свідомості сучасних носіїв своєрідно співіснують явища і навіть тексти, породжені традиційною культурою далекого минулого, і цілком сучасні уявлення, етичні приписи тощо. Розуміння історичної багатошаровості актуальних виявів традиційної народної культури важливе при їх вивченні.

**Естетичний критерій та межі фольклору.** Сучасне розуміння фольклорної творчості все ще значною мірою залежне від літературознавчих за своїм походженням критеріїв. Тому, зокрема, естетичний критерій часто за своєю питоמוю вагою виявляється більш значущим за інші, не менш істотні для явищ усної традиційної культури ознаки, – їх сакральні, символічні, побутові значення та функції, поза якими розгляд буде завжди неповним та неточним. Стосовно ж самого естетичного критерію, то й він переважно обмежується лише “естетикою прекрасного”, відтісняючи на маргінес усі інші типи естетичного відношення. Класична традиція та класицистичні канони виявилися надто тривкими не лише в естетиці нового часу, вони зумовили й негативно-презирливе ставлення до ряду “низьких” сфер, табували їх, прирекли на своє-

рідну німоту, чи навпаки, зумовили глухоту дослідників до образно-символічних значень.

Така ситуація тривалий час освячувалася й державною політикою, котра не сприймала плюралізму в будь-яких його виявах, якій була зовсім ворожа сексуальна терпимість. Саме тому лише з 90-х років ХХ ст. в сучасній фольклористиці стали можливими дослідження анекдотів [Кімакович 1996], публікація сороміцького фольклору, в тому числі й з рукописних зібрань діячів культури ХІХ ст. [Сулима 2001].

**Наукова інформативність вивчення “заборонених зон”** за таких умов не могла бути реально оцінена. Проте неупереджений погляд на еротичний фольклор та на традиційні норми сексуальних стосунків дозволив осмислити особливості властивих традиційній культурі базових концептів та уявлень. Семіотичний статус більшості явищ сексуальної сфери в традиційній культурі досі не з’ясований, тож і системне їх дослідження поки що не здійснене не лише вітчизняною, а й світовою наукою. Вирізані й проаналізовані лише окремі аспекти, проте для створення повноцінної картини необхідні подальші розвідки.

Неодмінною передумовою правильного тлумачення творів еротичного змісту є *застосування відповідних природі досліджуваною явища методик фіксації та едиції*. Нині у фольклористиці дедалі більшої популярності набувають ідеї контекстуального підходу до вивчення усної традиції, що передбачають не лише фіксацію тих чи інших текстів, а й урахування умов їх функціонування, тих додаткових змістових чинників, що вступають у дію при виконанні твору. Так, зокрема, сповнені прихованого сексуального змісту пісні весільного циклу можуть сприйматися як такі, що змальовують певні трудові процеси, і лише знання обставин їх побутування розкриває їх символічні образи<sup>1</sup>. Натомість відвертість багатьох текстів, що виконуються лише за певних умов та в обмеженому колі слухачів, без відповідних застережень з боку збирачів та видавців може стати підставою для невинувачених звинувачень у надмірній розкутості не лише тих, хто оприлюднює ці тексти в публікаціях, але й їхніх носіїв. Отже, увага до особливостей побутування творів є неодмінною вимогою для їх правильної інтерпретації та розуміння еротичного фольклору.

**Функції та місце еротичного фольклору в культурі.** Життєрадісність та гумор є не єдиними визначальними рисами еротичного фольклору. Його творам властиві й інші функції в культурі. На різних етапах розвитку суспільства їх співвідношення змінюються, проте навіть ті функції, що поступово втрачають свою актуальність, як-от ритуально-магічна, спрямована на підвищення родючості,

ще тривалий час відлунюють у акціональному ряді ритуалів та в вербальному кодї супровідних текстів.

Значне місце належить сороміцьким мотивам та обценній лексиці також і в різноманітних карнавальних формах культури, глибокий соціально-психологічний зміст яких несподівано знаходить вияв навіть у політичних подіях сьогодення. Поза усвідомленням образного ряду еротичних образів та суспільної ролі символічного перевертання “верху” та “низу” їх тлумачення стає поверховим, натуралістично-спрощеним, а через це й однозначно негативним.

**Потреба системних узагальнень.** Розглядаючи стан вивчення проблеми в сучасній науці, цілком виправдано провести аналогію з тим, як свого часу підсумовував розвиток досліджень сміхової культури М. Бахтін, він відзначав, що величезна література “*позбавлена теоретичного пафосу*” [Бахтин 1990: 63]. Таким чином, безліч конкретних спостережень за відсутності теоретичного стрижня знецінюються і не отримують узагальнення.

Навіть за нинішнього початкового стану дослідження сексуальної сфери традиційного побуту та культури очевидно, що в еротичному фольклорі істотне місце посідають фундаментальні міфологічні опозиції. Аналіз специфіки взаємозалежності між опозиціями та особливостей ціннісних характеристик ще не здійснений. Вивчення даного кола питань на матеріалі еротичного фольклору сприятиме включенню цієї ділянки до студій народної культури, дозволить осмислити семантику явищ, зруйнує штучні табу та обмеження, дасть розуміння історичної зумовленості та символічної сутності низки явищ народного буття.

*Бахтин 1990* – Бахтин М. Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Художественная литература, 1990.

*Кімакович 1996* – Кімакович І. Традиційний анекдот у контексті сміхових явищ української культури. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1996.

*Кон 1996* – Исторические судьбы русского эроса // Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. А. Л. Топорков. – М.: Ладомир, 1996. – С. 5–29.

*Красиков 2003* – Українські сороміцькі пісні / Упоряд., передмова, примітки М. М. Красикова. – Харків: Фоліо, 2003.

*Павличко 1999* – Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999.

*Павличко 2000* – Павличко С. Д. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. – К.: Основи, 2000.

*Сулима 2001* – Бандурка: Українські сороміцькі пісні / Упоряд. М. Сулима. – К.: Дніпро, 2001. – 279 с.

*Топорков 1996* – Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. А. Л. Топорков. – М.: Ладомир, 1996. – 533 с.

*Яценко 1977* – Яценко М. На рубежі літературних епох: “Енеїда” Котляревського і художній прогрес в українській літературі. – К.: Наукова думка, 1977.

*Folklore de l'Ukraine 1898, 1901, 1902* – Folklore de l'Ukraine. Folklore de la Grand Russie. Anekdotés Russes. – Kryptandia. Resueil de documents servie a l'etude de traditions populaires. – Vol. V, VII, VIII. – Paris, 1898, 1901, 1902.

---

<sup>1</sup> Загальновідомі численні анекдотичні приклади, коли тексти такого характеру використовувалися упорядниками збірок без урахування їх образно-символічної природи, зокрема, як зразки трудових пісень чи дитячого фольклору.